

КУЛТУРЕН

Списание за култура,
уметност и општествени
прашања

LXVIII јануари - јуни 2024

РЕДАКЦИСКИ ОДБОР:

Љубица Арсовска (главен уредник),

Дарина Капушевска-Дракулевска

Влатко Коробар,

Пенче Јованова,

Василир Мартиновски,

Марија Томиќ Радевска,

Сеад Џигал,

Борис Колар - Панова,

Борис Ђокиќска (графички уредник)

Надворешни членови:

Хелена Робинс (Велика Британија) Кжиштоф

Чижовски (Полска), Борислав Павловски

(Хрватска),

Редакција и администрација

Рузвелтова 6, 1000 Скопје Поштенски преградок 85

Република Северна Македонија

E-mail: kulturen.zivot@yahoo.com

РАКОПИСИТЕ НЕ СЕ ВРАЌААТ

ПРЕТПЛАТА

Цена на примерок: 200 денари (5 €)

Жиро сметка: 300000000220032

(даночен број 4030988216004)

За плаќање од странство: 0270100029380

Депонент: Комерцијална банка АД Скопје,

со ознака „Културен живот“, Скопје

Printed in Macedonia

Издавањето на списанието е овозможено со
материјална поддршка на Министерството за
култура

На корицата:

Елпиди Хаџи-Василева, *Silentio Pathologia*,

Инсталација,

Национална галерија, 2021

1-2/2024

КУЛТУРЕН ЖИВОТ

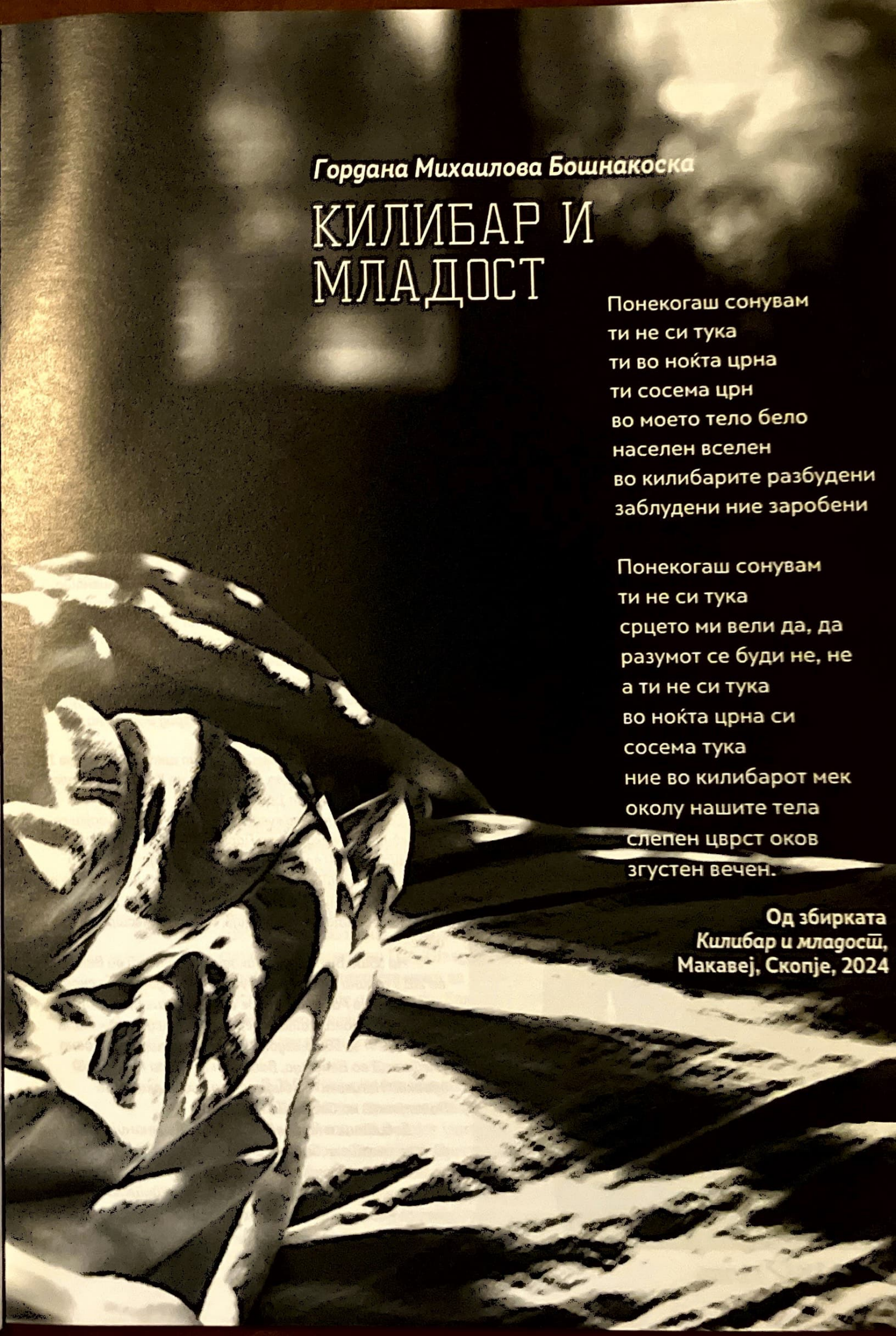
Списание за култура,
уметност и општествени
прашања

LXVIII јануари - јуни 2024

Содржина

Гордана Михаилова Бошнакоска	5	Килибар и младост
Дијана Томиќ Радевска	6	ИНТЕРВЈУ НА КУЛТУРЕН ЖИВОТ Невозможното да се направи можно - Разговор со Елпида Хаџи-Василева
Ана Франговска	14	ВЕНЕЦИСКО БИЕНАЛЕ 2024 Состојба на лимбо - <i>Inter Spem et Metum</i> (Помеѓу надеж и сирова) на Славица Јанешлиева
Соња Стојменска-Елсезер	18	100 ГОДИНИ НАДРЕАЛИЗАМ Омаж за надреализмот
Тина Иванова	20	80 ГОДИНИ МАКЕДОНСКА ФИЛХАРМОНИЈА Осум децении љубов, страст, уметничка сплотеност
Андреа Силвестри	36	СТРИП Митот за Алан Форд во поранешна Југославија
Лидија Капушевска-Дракулевска	46	ИНТЕРВЈУ НА КУЛТУРЕН ЖИВОТ Колекционер на зборови - Разговор со Јовица Ивановски
Сеад Цигал	50	КОМУНИКАЦИИ Јазикот на дезинформациите
Ана Димишковска	52	ЕСЕИ Меѓу филозофијата и книжевноста: „моралната среќа“ во драмата <i>Парадоксот</i> на Диоџен
Никола Маџиоров	66	Враќањето на мирната птица

Гоце Наумов	68	АРХЕОЛОГИЈА Локалитетот Влахо и првото земјоделство на Балканот
Дубравка Угрешиќ	76	ИЗЛОЖБА „Црвеното училиште“, КСП Центар – Јадро, Скопје, април, 2024
Благоја Варошанец	78	ИНТЕРВЈУ НА КУЛТУРЕН ЖИВОТ Предизвикот на селењето од еден во друг медиум - Разговор со Горѓе Јовановиќ
Елизабета Шелева	84	ПРЛИЧЕВИ ДЕНОВИ 2024 Григор Прличев – метонимија на македонската гордост и страдање
Мирослав - Миро Масин	88	ИЗЛОЖБА „Подобро на гривка, подолго заглавен во лифт“, Националната галерија „Св. Кирил и Методиј“, Македонија, Скопје, мај 2024
Марија Ѓорѓиева-Димова	90	КНИЖЕВНИ ЕСЕИ Посакуваната леснотија на пишувањето и на читањето (кон романот <i>Светиот шито</i> за избрав на Калина Малеска)
Ведран Диздаревиќ	96	Дамката и делото: Кон „Чудовишта: дилема на еден фан“ од Клер Дидерар
Владимир Мартиновски	100	Како поетот (си) слика автопортрет? (Кон <i>Дешојорџреј со седум џрџи</i> од Ацо Шопов, Скопје: Антолог, 2024)
Јулијана Величковска	103	„Диптих #1“ со Владимир Мартиновски и Марија Велинова
Гоце Смилевски	105	ИЗЛОГ НА КНИГИ Сузана В. Спасовска, <i>Кагуцеј и Лира</i>
Елизабета Баковска	107	Јадранка Владова, <i>Скарбо</i>
Александра Јурукоска	109	Ана Аврамовска, <i>Водни шела</i>
Ана Ристоска Трпеноска	111	ДРАМСКА БИБЛИОТЕКА НА „КУЛТУРЕН ЖИВОТ“ <i>Парови</i>

Гордана Михаилова Бошнакоска

КИЛИБАР И МЛАДОСТ

Понекогаш сонувам
ти не си тука
ти во нокта црна
ти сосема црн
во моето тело бело
населен вселен
во килибарите разбудени
забудени ние заробени

Понекогаш сонувам
ти не си тука
срцето ми вели да, да
разумот се буди не, не
а ти не си тука
во нокта црна си
сосема тука
ние во килибарот мек
околу нашите тела
слепен цврст оков
згустен вечен.

Од збирката
Килибар и младост,
Макавеј, Скопје, 2024

Ведран Диздаревиќ

ДАМКАТА И ДЕЛОТО: КОН „ЧУДОВИШТА: ДИЛЕМА НА ЕДЕН ФАН“ ОД КЛЕР ДИДЕРАР

Некаде блиску до крајот на филмот Анатомија на падот (Anatomy of a Fall, 2023), во кулминацијата на судењето на Сандра Фојтер, обвинителот се обидува да ја наметне својата верзија на приказната со една невообичајна, па дури и помалку ексцентрична стратегија. Имено, тој бара дозвола од судијката да прочита неколку извадоци од еден од романите на Фојтер, која, како што знаеме од претходно, е релативно позната писателка. Дискусијата помеѓу адвокатот, одбраната и судијката изгледа вака:

Обвинителот: Дали смеам да прочитам извадок од една од поновите книги на госпоѓа Фојтер, Црната кука (La maison noire)?

Одбраната: Пне судиме факти, а не книги. Судијко, глуме по тенок лед.

Обвинителот: Во 2017 самата Фојтер изјавила, и ја цитирам: „Моите книги се поврзани со мојот живот и оние што се дел од него“.

Одбраната: Приговор! Таа секогаш вели дека тие се фикционални дела.

Обвинителот: Првата книга е за смртта на мајка ѝ. Втората, за јазот со татко ѝ. Третата, за несреќата на нејзиниот син итн. Нејзините книги се дел од ова судење. Нејзиниот живот се наоѓа во нив, особено нејзините вреќи.

Судијката: Продолжете, но бидете краток.

Од извадоците што ги чита обвинителот можеме да ги чуеме мислите на една жена која фантазира за смртта на својот сопруг, за неговото безживотно тело, размислува за тоа како се чувствува итн. Едноставноста, но реторички и емотивно силната теза на обвинителот е дека во речениците на Фојтер може да се прочита дека таа го убила својот сопруг, турнувајќи го од терасата на нивната кука. Невообичајниот разговор оди уште подлабоко, и на

брзо почнува да личи повеќе на дискусија на час по теорија на книжевноста, отколку на судски процес. Најпрво, одбраната го бара повирокниот контекст на исказите, и потенцира дека двата страни извадоци се „само“ мисли на спореден лик во книгата кој згора на тоа во продолжение на книгата полудува и не ги исполнува своите фантазии во реалниот свет. „Романот не е живот!“, вели одбраната. „Авторката не се наоѓа во нејзините ликови“. „Но една авторка може да се искаже преку нејзините ликови“, реплицира обвинителот на тоа. „Дали Стивен Кинг е сериски убиец?“, рационално забележува адвокатот на Фојтер. Дискусијата околу поврзаноста помеѓу животот и делото на обвинетата авторка(та) завршува со последната реплика на обвинителот, упатена кон адвокатот: „Дали сопругата на Стивен Кинг починала во сомнителни околности?“ Мешавината помеѓу правото и книжевната теорија завршува тука, кај наводниот чин (убиството) на Фојтер, кој – бавем според обвинителот – се провлекува како отров низ романите на писателката, засекогаш обележувајќи ги со една дамка која не може да се избрише.

Оваа сцена може да ни послужи како вовед во централниот проблем на книгата за којашто ќе зборуваме во продолжение на овој текст: збирката есеи Чудовишта: дилема на еден фан¹ од американската писателка Клер Дидерар. Оваа книга, објавена минатата година, предизвика многу реакции не толку заради заклучоците и свежите сознанија што може да се добијат од неа, туку заради прашањата и проблемите што авторката ги артикулира на впечатлив и читлив начин. Таа уште еднаш ја потврдува општата вистина дека есеистите се тие што први откриваат кога нешто важно се случува во културата – кога полека но сигурно се менува структурата на чувствувањето, да ја употребиме фразата на Рејмонд Вилијамс.

[illegible]

неговите филмови. Ваквата поставеност на работите ги поставува гледачите во речиси неиздржлива позиција: „Сакав да бидам доблесен потрошувач и добра феминистка за пример, но во исто време сакав да бидам граѓанин на светот на уметноста и личност спротивна на филистер“. Дигресивно може да се забележи дека есеите посветени на филмот се најдобри во книгата, додека тие кои се занимаваат со писатели и други типови на уметници се значително послаби - не е на одмет да се додаде дека пред да се посвети на писателството, авторката работела како филмски критичар.

Секако, темите што ги отвара Дидерар не се ниту нови, ниту оригинални. Веќе половина век трае дискусијата околу врската помеѓу нацизмот на Мартин Хајдегер и неговата „фундаментална онтологија“ (пишувам уште една книга за Хајдегер и нацизмот, забележува Ејб Лукас, депресивниот професор по филозофија во Ирационален човек на Вуди Ален). Политичките вмешаности на Езра Паунд и на Пол де Ман засекогаш го оштети нивното наследство како голем поет и голем теоретичар, и покрај борбата на видни интелектуалци (како Жак Дерида, во случајот на де Ман) да ја одвојат големината на делото од дамката на животот. Веќе ниедна биографија ниту документарен филм за Т.С. Елиот не може да помине без опширна дискусија на неговите анти-семитски ставови, додека мизогинијата на Д.Х. Лоренс и Хенри Милер е постојано присутна во дискусиите на нивните романи. Конечно, во поново време, можевме да видиме како неколку коментари на Твитер на Џ.К. Раулинг отуѓија безброј верни фанови од нивното омилено дело од детството. Очигледно е дека од овие прашања ниту можеме, ниту треба да бегаме. Дидерар во еден извадок артикулира една потајна желба на секој современ потрошувач на културната индустрија: „Посакував некој да измисли онлајн калкулатор - корисникот би внел име на некој уметник, а потоа калкулаторот би ја проценил ужасноста на криминалот, наспроти големината на неговото дело и би ја исплукал пресудата: смееш или не смееш да го конзумираш делото на тој уметник“.

Она што може да се забележи во книгата на Дидерар (но и филмот на Жистин Трие) е дека полека но сигурно влегуваме во едно време што е многу послично по својот сензибилитет на Сен-Бев и на викторијанските моралисти отколку на Пруст и Новата критика. Нам, ми се чини, ни е поблизок канонскиот извадок посветен на Шатобријан од *Nouveaux lundis*, напишан во 1862 година: „Кои се неговите религиски идеи? Како се однесувал кон жените? Кој бил неговиот однос кон парите? Дали бил богат или сиромашен? Какви биле неговата рутина, неговиот секојдневен живот? Конечно, кои биле неговите пороци и слабости. Секој човек има свои. Ниедно од овие прашања не е безначајно кога доаѓа до давањето суд за еден автор на

книга или за самата книга (освен ако не станува збор за чиста геометрија) - најповеќе ако станува збор за книжевно дело, зашто ниеден аспект на човековиот живот ѝ е стран на литературата“. Забелешката на Пруст, од друга страна, дадена во Контра Сен-Бев (како одговор на големиот критичар) во која вели дека „една книга е производ на поразлично себство од она себство кое се манифестира во нашите навики, во нашиот општествен живот, во нашите пороци“, ни се чини да-лечен. За нас, денес, разликата помеѓу „површното себство“ кое подлегнува на она што е ниско во човекот, и „највнатрешното себство“ кое ги создава големите уметнички дела веќе како да не држи. За Пруст помеѓу двете „Јас“ на авторот постоела провалија; за нас, еден многу стабилен, широк и лесно преодлив мост.

Тоа најдобро се гледа во едно од поглавјата на книгата на Дидерар во кое протрчува преку централните премиси на Новата критика, теоретскиот правец инспиран од модернизмот во поезијата, кој ги ослободува делата (особено песните) од каков било вид на биографски, емотивни и интенционалистички интерпретации, прикладно именувани од теоретичарите како „грешки“. За авторката, теретските премиси на Новата критика - а по импликација и на поголем дел од книжевната теорија - се академски, изолирани и анахронични и не се во дослук со современиот општествен и политички контекст. Модернистичкото наследство на фетишизацијата на делото и избегнувањето на биографијата веќе „не држи“ во епохата на интернетот, каде доминантната гледна точка не е онаа на поетот и на теоретичарот на уметноста, туку на фанот. Идејата и идеалот на „смртта на авторот“ е практично невозможна, смета Дидерар, во денешниот информативен контекст кога речиси секоја животна приказна е достапна по неколку кликови: „Веќе не може да се побегне од биографија. Дури и за време на мојот животен век се почувствува една огромна промена. Биографијата беше нешто по што се трага... Сега самата ти паѓа на глава“. Не е тајна дека она што најмногу ги привлекува фановите, од времето на Светониј, па до подемот на „Гугл“ се скандалите неморалните дејства на „големите луѓе“ и на генијалците. „Неизбежноста на монструозноста“, пишува авторката, „е централна преокупација на интернетот... кој е подгреан од биографијата“. За разлика од Сен-Бев кој активно трагал по пороците и ставовите на авторите за кој пишува, ние денес немаме избор освен да ги дознаеме. Секако, најголем дел од тоа што ќе го прочитае ќе се однесува на нешто негативно („биографекалии“, според Ханиф Курејши). Оваа преокупација со биографијата и моќта на „биографската индустрија“ е одлично илустрирана во романот Поседување од А.С. Бајат, во кој англиската писателка покажува границата помеѓу кој кого поседува - биографот авторот, или авторот биографот - е далеку од јасна.

прашањето дали треба да му веруваме на фанот на книжевноста или на фанот при консумирање на културните производи. Најлесен одговор во оваа книга. „Безинтересното“ уживање во нејзините дела, кој историски оди рака под рака со нејзините дела, од Кант до Фуко, е исто така ставен под знак прашалник во нејзиниот систем на интерпретација на фановите, кои во нејзиниот систем на интерпретација го претставуваат „човечкото“, наместо „лажната божественост“ на оние кои бараат да ја дојдат до делото. „Ако објективноста на делото е божествена, тогаш можеме да размислуваме за делото како трик на луѓето. Наша работа на боговите, а не богови. Вашето естетско разбирање на делото, може да биде досем спротивно од делото, всушност, може да биде длабоко емоционално и естетско, може да биде длабоко емоционално и естетско. Политичката клима на втората половина на XX век, особено во наредните векови, е прашање на американска култура, е уште еден причина за безинтересното уживање во уметноста се доживува како луксуз и привилегија: скандалите поврзани со Вајнстин, Доналд Трамп, како и присуството на „MeToo“ движењето, смета авторката, не направиле ништо за тоа што се случуваат на филмот на кој со години се восхитувале.

Во збирката на Дидерар на моменти се наоѓа едно „ние“, кое е бргу заменето со друг, но не е сигурно „јас“. И двете форми на исказување претставуваат обид да се артикулира нејзината точка на тоа што во недостаток на подобар збор треба да се именува како „фан“. Фанот, за разлика од (добриот) теоретичарот, нема сомнежи во објективноста и непосредноста на своите категории. Прашањето за поврзаноста на животот и делото, на филмот и романот, песната или филмот, за него или неа е прашање на директна каузалност. Делото е неопходно сомнеж е обележано од дамката на филмот, без разлика дали станува збор за Полански или Алан, Хемингвеј или Пикасо. Фанот има многу став во однос на тоа дали Лолита од Владимир Набоков (прашање дискутирано во едно од поглавјата на оваа книга) е морална или неморална книга. Прашањето пречи при читањето на збирката есеи на Дидерар е сигурноста во авторитетот на тоа „јас“ и „ние“, на стабилноста на неговите чувства, на неговите ставови. На моменти свеста која лута меѓу комплексните проблеми на етиката и естетиката, меѓу „јас“ или „ние“, кое е премногу директно и втемелено на пред-рефлексивна сигурност меѓу сопствените вредности и чувства, и на тој начин на стилот. Таа променливост на гледната точка на Дидерар е тема на неколку рецензии, кои иако

ја потенцираат храброста и луцидноста на книгата, сепак забележуваат дека на моменти таа како да сака премногу „да се допадне“ на помладата генерација.

Не само што е тешко, туку и погрешно, да се донесе конечен суд за оваа книга: да се каже дали е таа „добра“ или „лоша“ книга, дали заклучоците се точни или погрешни во најопшта смисла за зборот. За врската помеѓу етиката и креативниот живот се напишани многу страници, а ќе бидат напишани уште многу. Но, она што не е докрај потенцирано во оваа книга е дека проблемот со „чудовиштата“ не се состои само во јасно определување на каузалноста помеѓу дамката и делото, туку и во големината на „злосторството“ на авторот и на авторката. Тука, уште еднаш, може да се видат дел од слабостите на книгата. Да се постават рамо до рамо фигурите на Полански и на Вирџинија Вулф (како што тоа имплицитно го прави авторката) навистина изгледа и звучи перверзно. На моменти книгата може да изгледа и погрешно, особено во делот поврзан со изложувањето на фактите за одредени комплексни проблеми, како антисемитизмот на Вагнер. Сепак, важно е да се запамети дека тука не станува збор ниту за теоретска, ниту за историска книга, а најмалку пак за академско дело - Дидерар пишува збирка на есеи, а така и треба да се чита.

Можеби најважното нешто што може да го извлечеме од оваа книга се знаците и сигналите дека работите се менуваат. Не мора да бидеме метафизичари за да заклучиме дека историјата не се движи само во права линија, туку често функционира циклично. Денешната структура на чувствување, ако повторно ја употребиме фразата на Рејмонд Вилијамс, е повеќе наклонета да размислува за авторот и за публиката, а помалку за делото - затоа е најверојатно точно дека сензибилитет на современата култура (или културна индустрија) е поблизок до Сен-Бев отколку до Пруст. Постојат многу фактори за тоа, кои, секако, се премногу бројни и застрашувачки комплексни дури и да се споменат. Информационската сеprisутност (или илузија на сеprisутност) што произлегува од достапноста на интернетот, логиката на доцниот капитализам и постојатата потреба за спектакл се само дел од нив. Исто така, повторно разбудената свест дека постои потреба за јавно соочување со неморалните дела на некои моќни фигури од светот на културата - на пример Харви Вајнстин - е секако една придобивка на нашето време, слично како и придобивките од „MeToo“ движењето. За овие работи не е лесно да се говори и да се пишува. Вредноста на оваа книга се наоѓа во храброста воопшто да се фати в костец со оваа флуидна и често контрадикторна промена на сензибилитетот, и вештината на авторката да не натера подлабоко да размислиме за некои теми кои не мачат сите.